

Birûnî ve Şehristanî'nin İzinde

DİNLER TARİHİ

YAZILARI

Fuat AYDIN

ESKİYENİ
yayımları

Eskiyeni Yayınları: 11

Birûnî ve Şehristanî'nin İzinde
DİNLER TARİHİ YAZILARI

Fuat AYDIN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Cilt:

KALKAN MATBAACILIK

Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler

Tel: 0312.3419234-3421656 Ankara

1 . Baskı: Şubat 2012

ISBN: 978-605-5978-11-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

web: www.eskiyeni.org – e-mail: fcr@fcr.com.tr

Birûnî ve Şehristanî'nin İzinde
DİNLER TARİHİ
YAZILARI

Fuat AYDIN

Ankara - 2012

Fuat AYDIN

1965'te Gümüşhane Şiran'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1987 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Dört yıl Ankara'da ve iki yıl İstanbul'da öğretmenlik yaptı. 1993 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Dinler Tarihi araştırma görevlisi olarak girdi. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, *Ali b. Rabben et-Taberi ve er-Redd ale'n-Nasârâ* adlı tezle yüksek lisansını ve 2000 yılında aynı enstitüde *Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2006 yılında doçent, 2011 yılında profesör oldu. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Bir kısmı aşağıda zikredilen sahasıyla alakalı çok sayıda telif ve tercüme makale ve kitapları vardır.

Telif Kitaplar

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Yahudilik, İnsan Yayınları, ikinci baskı İstanbul 2010.

Hristiyanların İslam'ından Müslümanların İslam'ına (ed.), Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Dinleri Tarihle/riyle Okumak, Ensar Yayınları, İstanbul 2007.

Pavlus Hristiyanlığına Giriş, Eskiyei Yayınları, Ankara 2011.

Batı İslam Algısının Arkeolojisi, Eskiyei Yayınları, Ankara 2011.

Çeviri Kitaplar

James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, İz Yayınları, İstanbul 2004

Joachim Wach, *Dinler Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Jacque Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2006.

Fung Yu-Lan, *Çin Felsefesi Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

M. Hriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005. (2. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2011)

Talal Asad, *İntihar Eylemleri*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
ANADOLU KÖKENLİ HİRİSTİYAN MEZHEPLERİ	15
GİRİŞ.....	15
I. ANADOLU'DA HİRİSTİYANLIĞIN YAYILIŞI.....	16
II. ANADOLU'DAKİ HİRİSTİYAN MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI YA DA HİRİSTİYANLIK İÇİNDEKİ İHTİLAFLAR	19
III. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DAKİ HIRİSTİYAN MEZHEPLERİ	26
A. Rumlar	29
1. İstanbul/Rum/Fener Ortodoks Patrikliği	30
2. Katolik Rumlar	32
3. Bulgarlar	35
4. Türk Ortodoks Patrikliği.....	38
B. Ermeniler	41
1. Ortodoks/Gregoryan Ermeniler	42
2. Katolik Ermeniler	46
C. Süryaniler	49
1. Süryanî Kadîm Kilisesi	50
2. Nasturî Kilisesi	52
3. Keldani Kilisesi	53
4. Katolik Süryanî Kilisesi	55
MORMONLAR İSA MESİH'İN SON GÜN AZİZLERİ KİLİSESİ	57
I. KİLİSENİN KURULUŞU VE KURUCUSU	58
II. DİĞER MORMON DİNİ GRUPLARI	70
III. MORMON-HİRİSTİYAN İLİŞKİSİ.....	72
IV. İNANÇ ESASLARI	75
A. Tanrı Anlayışı	75
B. Teslise Bakışları	76
1. Teslisenin Birinci Unsuru Tanrı	76
2. Teslisenin İkinci Unsuru İsa Mesih/Oğul.....	78
3. Teslisenin Üçüncü Unsuru Kutsal Ruh	80
C. İnsan Anlayışı	81
D. Peygamberlik ve Vahiy Anlayışı	85

E. Kutsal Kitap Anlayışı	87
V. MORMONLARIN KUTSAL KİTAPLARI	89
A. Kutsal Kitap (Bible)	89
B. Mormon Kitab'ı: İsa Mesih'in Bir Diğer Tanıklığı.....	91
C. Doktrin ve Ahitler (Doctrines and Convenants)	93
D. Büyük Ödül'ün İncisi (The Pearl of Great Price)	94
VI. MORMONLARDA MABETLER VE MABETLERDE İCRA EDİLEN AYİNLER (SACRAMENTLER)	95
A. Kilisenin Yapısı	100
B. Rahiplikler ve Kilisenin yönetimi	101
C. Kilise Yönetim Kurumları.....	101
D. Kilise Organizasyonun Alt Bölümleri/Yönetim Şeması	103
VII. MORMONLAR VE MİSYONERLİK	104
A. Misyonerlik Çalışmasının Tarihi	104
B. Misyonerlik İçin Çağırılma ve Misyonerlik Eğitimi	108
C. Misyonerlik Alanına Giriş	110
D. Misyonerlik Eğitim Merkezleri.....	113
E. Brigham Young Üniversitesi'ndeki Program	114
F. Misyonerliğin Organizasyonu ve Yönetimi.....	115
G. Misyonerlik Eğitim Merkezi	116
H. Uluslararası Genişleme	117
I. Misyon Başkanı	117
İ. Tam Gün Misyonerleri	119
J. Stake Misyon	120
VIII. MORMONLAR'IN TÜRKİYE'YE YÖNELİK MİSYONERLİK HAREKETLERİ	120
KUR'AN'IN EHL-İ KİTAP ELEŞTİRİSİ	129
I. KUR'AN'IN EHL-İ KİTABA BAKIŞI	130
A. Olumlanan Yanları	130
B. Eleştirilen Yanları	131
II. KUR'AN'IN YAHUDİLERE BAKIŞI	133
A. Olumlanan Yanları	133
B. Eleştirilen Yanları	134
1. Allah Anlayışları Hususundaki Eleştiriler	134
2. Peygamberlerle, Hz. Peygamber'le ve Kitaplarla/Kur'an'la İlgili Tutumlarına Yönelik Eleştiriler.....	134
3. Yahudilerin Ahlaki Yönleri Hususundaki Eleştiriler Dünyaya Bağlılıkları ve Bunun sebebi.....	137
III. HİRİSTİYANLARA BAKIŞI	138

A. Olumlanan Yanları	138
B. Eleştirilen Yanları	138
SONUÇ	140

OSMANLI ULEMASININ YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIK BİLGİSİ (KÂTİP ÇELEBİ ÖRNEĞİ).....

I. KÂTİP ÇELEBİ'YE GÖRE YAHUDİLİK.....	150
A. Yahudi Kutsal Metni Hakkındaki Bilgisi	150
B. Yahudi Mezhepleri Hakkındaki Bilgisi	152
C. Kâtip Çelebi'nin Yahudilik Hakkındaki Bilgisinin Kaynakları	153
II. KÂTİP ÇELEBİ'YE GÖRE HİRİSTİYANLIK	155
A. Hıristiyan Kutsal Kitabı Hakkındaki Bilgisi	155
1. İnciller.....	155
2. İncillerin Tahrifi ve Onlarda Tahrifin Varlığının Göstergeleri.....	157
B. Hıristiyanların Dininin Temelleri/Sakramentleri/Ayinleri	158
1. Vaftiz (Tağtis).....	158
2. Teslis.....	159
3. Tanrı Oğlunun Ete Bürünmesi (İltihâm).....	162
4. Kurban.....	163
5. Günah Çıkarma (İkrar-u zünûb li'l-kıssîs).....	164
C. Hıristiyan Din Adamları Hiyerarşisi ya da Dini Makamların İsimleri	164
D. Hıristiyanlığın Kendisinden Önceki ve Sonraki Dinlere Bakışı.....	167
E. Kâtip Çelebi'nin Hıristiyanlık Hakkındaki Bilgisinin Kaynakları	168
SONUÇ	171
EKLER:	176
1. Tevrat.....	176
2. İncil.....	180

DÎVÂN-Ü LUĞATİ'T-TÛRK'E GÖRE XI. YY'DAKİ TÜRKLERDE ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI UYGULAMALARLA İLGİLİ KAVRAMLAR... 183

I. ÖLÜM İÇİN KULLANILAN KELİMELER VE ÖLÜM ANLAYIŞI.....	186
II. ÖLÜNÜN GÖMÜLMESİ VE MEZAR	189
III. DEFİN SONRASI VERİLEN YEMEK.....	191
IV. AHİRET ANLAYIŞI, CENNET VE CEHENNEM.....	192

KARMA VE SAMSARA DÖNGÜSÜNDE İNSAN 193

DİNLERDE İLMİHAL ve BİR BUDİST MAHAYANA İLMİHALİ

(Mahayana-Madyamika Doktrini) 209

I. İLMİHAL KAVRAMI 210

II. DİNLERDE İLMİHAL..... 211

A. Yahudilik'te 211

B. Hıristiyanlık'ta 213

C. İslâm'da..... 214

D. Budizm'de..... 215

III. MAHAYANA MEZHEBİ 216

IV. MAHAYANA-MADYAMİKA DOKTRİNİ 255

EKLER 241

Ek: I

MÜSLÜMAN KIYAFETİNDE GEZEN BİR PROTESTAN

MİSYONERİ İLE MUHASEBE..... 243

Ek: II

ZINDIK, ZENDİKA, MÜLHİD, İLHAD 265

BİBLİYOGRAFYA..... 307

DİZİN 313

KISALTMALAR

- A.g.e. : Adı Geçen Eser
AÜİFD : *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
DCR : *Dictionary of Comparative Religion*
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
DLTT : *Divânu Luğati't-Türk Tercümesi*
EB : *Encyclopedia of Britannica*
EJ : *Encyclopedia of Judaica*
EM. : *Encyclopedia of Mormonism*
ER : *Encyclopedia of Religion*
ERE : *Encyclopedia of Religion and Ethics*
KZ : *Keşfu'z-zunûn*
MÜİFD : *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
NCE : *New Catholic Encyclopedia*
s. : Sayfa
SGAYOK : Son Gün Azizlerinin Yeniden Organize Olmuş Kilisesi
TTK : Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

İslam dünyasındaki gayrimüslimlerin dinleri hakkındaki incelemeler İbn Nedim, Şehristâni ve Bîrûnî tarafından oldukça erken bir dönemde başlatılmış olmasına rağmen, sonraki nesiller tarafından bir gelenek haline dönüştürülemedi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlık dışı dinlerin incelenmesi batı üniversitelerinde müstakil bir disiplin şeklinde, dinler tarihi olarak ortaya çıkmaya başlamasından kısa bir süre sonra, bu konudaki çalışmalar Osmanlı dönemi aydınları tarafından çok yakından takip edilmeye başlanmıştır. Ancak Osmanlı öncesi İslam tarihinde olduğu gibi, Osmanlı ve onun birçok açıdan devamı olan Türkiye’de hem söz konusu yakın takip hem de Dârü’l-Fünûn’daki aynı adı taşıyan derslerin konulmuş olması bir dinler tarihi geleneğinin oluşmasına yetmemiştir. Üstelik Dârü’l-Fünûn’da söz konusu derslerin, sonradan dünyanın sayılı dinler tarihçileri arasında yer alacak olan George Dumezil ve İngiltere’de dinler tarihi sahasında doktora yapmış olan Ömer Hilmi tarafından verilmiş olmasına rağmen. Batıdaki konuyla alakalı gelişmelerin bu kadar yakından takip edilmesine rağmen dinler tarihi çalışmalarının müstakil bir disiplin olarak neşv-ü nema bulmamasının en önemli sebebi, Türkiye’deki yüksek din eğitime 1929’dan 1949’da

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına kadar ara verilmiş olmasıdır.

Bunun böyle olduğunun en önemli göstergelerinden biri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir dinler tarihi kürsüsünün kurulmasından sonra, şimdiye kadar istenilen düzeyde olmasa da azımsanmayacak miktarda dinler tarihi birikiminin varlığıdır.

Şimdiye kadar yaptığımız, Şehrîstânî ve Birûnî geleneğinin bir devamı olduğunu düşündüğümüz, bir kısmı yayınlanan bir kısmı ise yayınlanmamış olan çalışmalar, hem kolay bir şekilde ulaşımı sağlamak hem de dinler tarihi birikimine görünür bir katkı sağlamak amacıyla bir araya getirilmiştir.

Hacim bakımından yazıların büyük çoğunluğunu Hıristiyanlık hakkındakiler oluşturduğundan ve geri kalanlar ise müstakil bölümler halinde yer verilecek sayıda olmadığından herhangi bir bölümlenmeye gidilmemiş, hangi konu daha ağırlıklı olarak işlenmişse ona önceliğin verildiği bir sıra takip edilmiştir.

İlk yazıda, Hıristiyanlığın Anadolu'daki tarihi ve Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar mevcut olan Hıristiyan mezheplerinin ortaya çıkışları, inanç esasları vs. incelenmiştir.

İkinci yazıda, bugün dünyadaki en aktif birkaç Hıristiyan misyoner gruptan biri olan ve yeni dini hareketler içinde değerlendirilen Mormonlar ele alınmıştır. Çalışmada Mormonların ortaya çıktıkları ortam, müstakil bir dini hareket haline geliş tarihleri, inanç esasları, ibadetleri, misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetleri için hazırlanışları; son olarak da Osmanlı döneminden itibaren Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleri ele alınmıştır.

Kur'an'ın ehli kitaba bakışının ele alındığı üçüncü yazıda, söz konusu bakış, ayetlerin nüzul sırası esas alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü yazıda, nüfusunun büyük bir çoğunluğunu gayri müslimlerin özellikle de Hıristiyanların oluşturduğu Osmanlı Devleti'ndeki ulemânın Yahudi ve Hıristiyanlık bilgisi, Kâtip Çelebi örneğinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Beşinci yazıda, Türk dilinin bize kadar gelen en eski gramer kitabı olan *Dîvân-ı Luğâtî't-Türk*'te yer alan veriler esas alınarak Türkler'in ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki anlayışlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son iki yazı Hintle alakalıdır. Birincisinde Hinduizm'de insanın özgürlük anlayışı ele alınmıştır. İkincisinde ise, Budizm'in Mahayana mezhebine ait 7. yüzyıldan kalma bir ilmihalin çevirisi yer almaktadır. Metnin çevirisine geçmeden önce, ilmihal ve dinlerde ilmihal ele alınmıştır.

Ekler kısmında ise, Ahmet Akseki'nin *Sebîlü'r-Reşâd*'da yayınlamış olduğu Protestan bir din adamıyla yaptığı konuşma ile Rıza Tevfik'in *Kâmus-i Felsefe*'sinde yer alan Ateizm maddesinin latinizesi yer almaktadır.

Fuat AYDIN
Sakarya-2011